


núm.

45

# El deute ecològic

 Quaderns  
de Pau  
i Solidaritat

**PERIODICITAT: Quadrimestral**

**Edició digital - Maig 2010**

**Autor:** Luis Rico García-Amado (Ecologistes en Acció)

**Fotografia portada:** Greenpeace

**Fotografies quaderns:** Ecologistes en Acció

**Edita:** Conselleria d'Afers Socials, Promoció i Immigració  
Direcció General de Cooperació

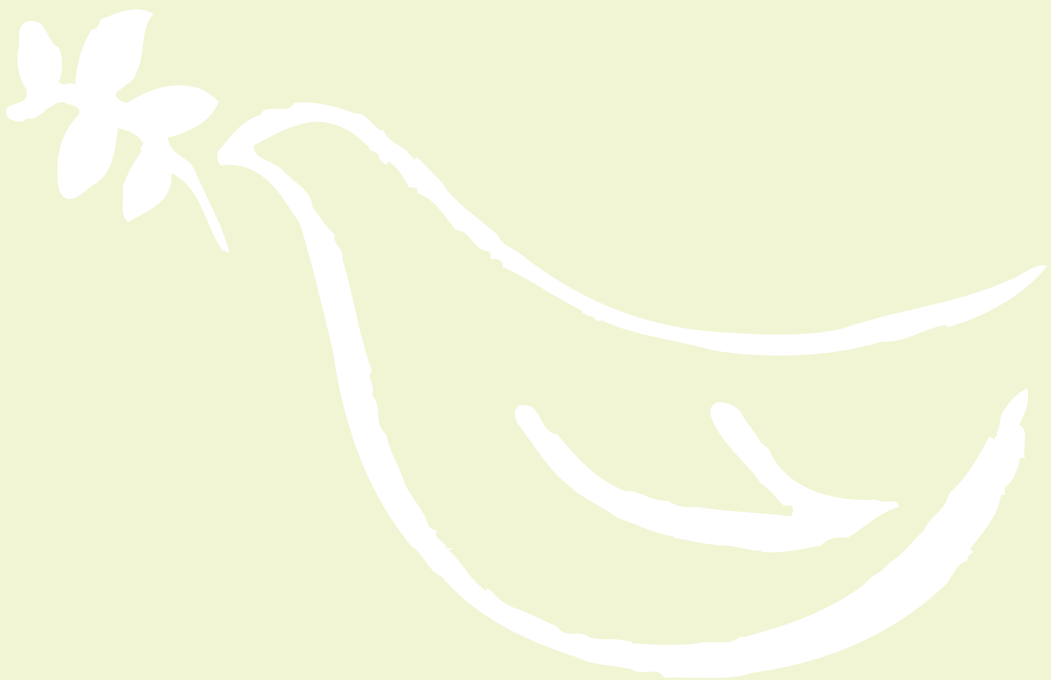
<http://dgcooper.caib.es>

**Disseny i maquetació:** LACOMBA Produccions

**Assessorament lingüístic:** Àngels Àlvarez Garí

# ÍNDIX

1. Introducció.....	4
2. Anàlisi del concepte: deute ecològic .....	4
3. Les diferents facetes del deute .....	8
3.1. El deute del carboni .....	9
3.2. Biopirateria.....	10
3.3. Passius ambientals.....	12
3.4. Transports de residus: residus tòxics .....	14
4. Avaluació econòmica del deute i les seves implicacions .....	17
5. Per la restitució del deute ecològic .....	19



# 1. INTRODUCCIÓ

Des de diferents cercles s'assegura que, actualment, la biosfera es troba en un moment crític, amenaçada per una sèrie de perills, molts dels quals afecten de manera severa la humanitat. També hi ha distints corrents d'opinió sobre la gravetat o la importància d'aquests perills. El terrorisme, la pobresa i la fam, el canvi climàtic, la superpoblació, les crisis nuclears, el desenvolupament, el subdesenvolupament, el comerç mundial i l'esgotament dels recursos, són alguns dels temes que s'han identificat com a principals dificultats a les quals s'enfronta l'*Homo sapiens* a l'inici del segle XXI.

La falta d'una anàlisi holística de la situació, a nivell mundial, ha portat a tractar cadascuna d'aquestes qüestions per separat, sense reparar en les seves connexions. Aquesta manca de perspectiva ha impedit adoptar estratègies que haurien ajudat a pal·liar aquests problemes. Així, ens trobem davant iniciatives contradictòries, com, per exemple, el fet d'intentar establir una estratègia per evitar el canvi climàtic mentre es facilita i s'estimula la deslocalització de la producció a escala mundial per tal de millorar la competitivitat dels productes.

## 2. ANÀLISI DEL CONCEPTE: DEUTE ECOLÒGIC

La primera pregunta que cal fer és si realment ens trobem en un moment crític. No és senzill donar-hi una resposta, tenint en compte que és difícil avaluar en el moment present la gravetat de la situació, i encara més en un sistema amb tants elements interrelacionats. Tot i així, hi ha indicis que, com a mínim, ens haurien de preocupar. Un és el subsidi energètic necessari per al

funcionament del sistema econòmic, basat en una font que no es renova a la velocitat que es consumeix. El mateix cal dir de la pressió sobre els recursos naturals, que en molts casos són explotats per sobre de la taxa de renovació. S'ha assenyalat com a causa d'aquesta situació la dissociació existent entre els principis econòmics actuals i el món físic. Això és així perquè les premisses econòmiques actuals deriven d'un moment històric en què es pensava que els recursos eren il·limitats, i fins i tot que els minerals creixien al mateix ritme que els éssers vius (Naredo, 2003). Mentre que els coneixements sobre el món físic han anat canviant, les premisses econòmiques no ho han fet i, actualment, continuem amb un sistema econòmic que parteix de la idea que no hi ha límits al creixement. Quan s'ha donat el cas que alguns recursos s'han exhaurit, això s'ha considerat únicament com una externalitat, concepte al qual tornarem més endavant, ja que engloba una sèrie de contradiccions molt clarificadores.

Per altra banda, la utilització d'aquests recursos no és equitativa, la qual cosa provoca que habitem un Món amb moltes desigualtats. El consum tant de matèria com d'energia és molt dispar i la remuneració rebuda pel treball és molt més elevada en unes zones que a les altres. Per exemple, mentre que als Estats Units d'Amèrica (EUA) un treballador es guanya l'aliment bàsic (3.000 kilocalories) en 20 minuts de treball al dia, en societats de subsistència es requereixen 5 hores diàries per aconseguir l'equivalent a l'aliment bàsic (Giampietro y Pimentel, 1994). Aquestes diferències no són banals, serveixen per entendre el mecanisme d'acció global, atès que són la causa dels patrons econòmics mundials. És allò que el sistema econòmic anomena *externalitat*.





Una externalitat és el nom amb què es defineix tot allò que desajusta les lleis del mercat i que és extern al funcionament teòric d'aquest mercat i de les empreses. Del problema se'n va adonar Marshall el 1925 (Bifani, 1999), quan observà que hi havia mecanismes externs a les empreses que distorsionaven el mercat. Amb aquest nom es va incorporar el concepte al sistema, però es va obviar el dilema que representava. Perquè l'externalitat no és una conseqüència "col·lateral" del mercat, sinó una errada inherent al sistema (Ortega *et al.*, 2002). En paraules de Paolo Bifani: "La incorporació del concepte d'externalitat és una "solució" mecànica que no respon a la naturalesa del problema i que reflecteix, ni més ni menys, el fracàs del mecanisme del mercat i la incapacitat de la teoria convencional per explicar certs fenòmens i recomanar la política d'acció" (Bifani, 1999). L'errada ve de l'aplicació d'un model senzill a un sistema tan complex com la biosfera. Quan el model

està basat en un món limitat, les limitacions són externalitats. El món actual és, per tant, per al sistema econòmic actual, una externalitat, i així són definits factors com l'esgotament dels recursos, la mà d'obra barata, la pobresa, la contaminació, etc. Externalitat és, a més, tot allò que no pot ser comptabilitzat amb mètodes monetaris perquè no està sotmès a la llei de l'oferta i la demanda, o perquè no té valor de canvi, atès que no pot ser introduït dins el sistema econòmic. Ens referim a coses tan bàsiques per al funcionament de la vida com ara el transport d'energia d'un ecosistema, la transmissió de la cultura i l'aprenentatge mil·lenari, la cura de la descendència, la pol·lització mitjançant insectes, etc. S'han produït intents d'incorporar valor monetari a tots aquests tipus d'elements, però atesa la seva incommensurabilitat, s'han utilitzat mètodes arbitraris o s'ha avaluat el cost que suposaria als humans realitzar els serveis que la natura realitza, com ara fa E.P. Odum



quan calcula allò que Nova York estalvia tenint com a depuradora natural la badia de Hudson (Odum, 1992). El càlcul s'ha fet de manera altament reduccionista, ja que no és comparable la depuració que realitza la badia de Hudson amb allò que costaria depurar tota l'aigua de Nova York de manera artificial, perquè la badia no emet  $\text{CO}_2$  a l'atmosfera ni ocupa terrenys ni produeix externalitats. (Això no és una crítica a Odum, ja que amb aquest càlcul intenta demostrar què s'estalvia la ciutat de Nova York amb el funcionament d'un ecosistema i la importància econòmica del medi ambient, i en cap cas no proposa que s'hagi de pagar cap despesa compensatòria.)

La qüestió de les externalitats serveix per posar de manifest que actualment el siste-

cològics actuals i qualsevol intent per mantenir aquest model és una ocultació dels problemes que planteja. Hem parlat de les externalitats perquè una de les majors externalitats que sorgeixen de les desigualtats mundials abans esmentades és allò que s'ha anomenat *deute ecològic*.

El terme ve de l'afirmació que els països anomenats desenvolupats, terme eufemístic per referir-se als països rics, han basat el seu creixement econòmic en el saqueig del països subdesenvolupats i en una major utilització dels recursos mundials.

El concepte de deute ecològic va néixer a Sud-amèrica cap al 1990, impulsat principalment per l'Institut d'Ecologia Política de Xile, en el moment de la crisi del deute extern



ma econòmic, basat en fal·làcies com l'esta-tisme de la natura i abocat a l'acumulació, no serveix per respondre als problemes

de diferents països "en vies de desenvolupament". Amb aquest concepte es volia denunciar que, en contraposició amb el deute



extern, els països rics estaven en deute amb els països pobres per la sobreexplotació dels recursos mundials. El concepte va ser introduït a la Cimera de la Terra celebrada a Rio de Janeiro el 1992, on es va donar a conèixer internacionalment. Molt abans, aquest concepte, però sense aquest nom, havia estat recollit per molts autors en el segle XIX. Molts analistes de l'Imperi Britànic varen assenyalar que "totes les zones del món són saquejades per a les taules britàniques". El 1969, Georg Borgstrom advertia que països com Gran Bretanya requerien un terreny més extens que l'anglès per alimentar la seva gent. També al començament

dels anys noranta el geògraf canadenc William Rees va introduir el concepte de "petjada ecològica", o àrea que requereix un país (regió, ciutat o persona) per satisfer les seves necessitats. Amb aquesta idea es va posar de manifest que els països desenvolupats, atès l'alt nivell de consum, tenen una petjada ecològica molt gran i necessiten molts *inputs* provinents de zones molt distants per créixer, amb la qual cosa augmenten el seu deute ecològic. Paral·lelament al concepte de deute ecològic s'han elaborat les teories sobre l'intercanvi ecològicament desigual, desenvolupades per diferents autors, com ara Alf Hornborg o José Manuel Naredo els anys noranta, encara que recullen plantejaments ja exposats pel biòleg urbanista Patrik Geddes en el segle XIX (Martínez Alier, 2003). Aquestes teories s'han basat en els intercanvis termodinàmics desiguals, on el Nord ha importat energia i ha exportat entropia a preus molt baixos.



Tot i que el concepte de deute ecològic sembla molt clar, no n'existeix una definició unívoca, de la mateixa manera que hi ha pocs estudis científics sobre el tema, ni tampoc un mètode acordat per calcular quin és el cost d'aquest deute. Aquests factors han impedit que la discussió sobre el deute ecològic vagi més enllà de les organitzacions no governamentals o d'alguns acadèmics interessats en el tema, com és el cas de Martínez Alier o Jenkins. L'estudi més complet va ser presentat el 2004 per la Universitat de Gant i VODO, *The Flemish Platform of Sustainable Development*, a petició de l'antic ministre belga de cooperació internacional, per calcular el deute ecològic de Bèlgica (Peredix *et al.*, 2004). La dificultat en la definició es troba en l'amplitud del concepte de deute ecològic, ja que pot referir-se a elements tan diversos com la biopirateria, l'ús de la terra, l'apropiació il·legítima dels recursos, l'explotació de la força del treball, etc.



Segons Martínez Alier, el deute ecològic deriva de l'intercanvi ecològicament desigual del qual s'han beneficiat els països del Nord. Aquest intercanvi desigual s'ha fonamentat, en primer lloc, en la incapacitat dels països del Sud per imposar el pagament de les externalitats als països del Nord i, en segon lloc, en la diferència entre el temps ecològic de producció dels béns entre el Nord (producció ràpida) i el Sud, on les primeres matèries tenen un temps de producció d'anys, dècades o segles, i, finalment, en l'apropiació per part dels països del Nord de la informació dels països del Sud per augmentar la seva productivitat i enfonsar les economies locals de les quals prové aquesta informació (Martínez Alier *et al.*, 2002).

La definició que es troba a l'estudi de la Universitat de Gant, referida a un país, encara que segons els autors es pot aplicar de la mateixa manera a multinacionals o a persones, és la següent:

#### **El deute ecològic d'un país A consisteix en:**

- *Els danys ecològics causats al llarg del temps per un país A a altres països o àrees sota la jurisdicció d'altres països mitjançant els seus patrons de producció i consum.*
- *Els danys ecològics causats al llarg del temps per un país A als ecosistemes sota la seva jurisdicció nacional pels seus patrons de producció i consum.*
- *L'explotació o l'ús dels ecosistemes i dels béns dels ecosistemes al llarg del temps per un país A, a costa de l'equitat en els drets d'altres països o individus sobre aquests ecosistemes o béns.*



Aquesta definició consta de dos elements principals, "danys ecològics" i "equitat de drets", en els quals s'engloben totes les facetes del deute ecològic. D'ambdues definicions es pot extreure que el deute està basat en l'existència al llarg de la història d'un intercanvi ecològicament desigual. Que és el mateix que dir que els països del Nord hem estat subvencionats energèticament i materialment pels països del Sud. El creixement d'una part del Món s'ha consolidat a costa de l'empobriment de l'altra. Aquesta situació ha estat amagada sota l'afirmació que, de manera natural, algun dia els països pobres arribaran als nivells de consum dels països del Nord, però s'oblida que aquests nivells de consum són possibles gràcies a l'existència de la pobresa (Jenkins, 1996).

### **3. LES DIFERENTS FACETES DEL DEUTE**

El deute ecològic s'ha dividit tradicionalment en 4 facetes diferents: el deute del carboni, la biopirateria, els passius ambientals i el transport de residus tòxics. La primera faceta es refereix al deute que tenen els països més desenvolupats pel fet d'haver estat els principals generadors de la duplicació dels gasos d'efecte hivernacle. La biopirateria consisteix





en l'apropiació intel·lectual del material genètic i dels coneixements ancestrals per part de laboratoris i agroindústries dels països rics a través de patents mitjançant les quals cobren drets de propietat intel·lectual. Els passius ambientals es refereixen a les activitats amb un fort impacte ambiental generades *in situ* als ecosistemes, sia per extracció de recursos, per reordenació del territori, per introducció d'espècies foranes, etc. L'exportació de residus tòxics és l'activitat a través de la qual els països rics dipositen els seus residus en els països pobres.



Aquesta classificació no inclou l'explotació humana, és a dir, el deute social, però des del punt de vista ecològic no es pot deixar de banda el deute contret per l'explotació de la força de treball del Tercer Món, emprada durant segles fins a l'actualitat; energia no remunerada sobre la qual hem construït la nostra societat occidental. També ho podríem anomenar deute del treball.

### 3.1. El deute del carboni

El deute del carboni deriva del fet que, malgrat que no tots els països han contribuït amb la mateixa intensitat a la duplicació de la concentració dels gasos d'efecte hivernacle, el seu impacte es produeix a escala global i per tant repercuteix sobre tots els països. Més encara, pel fet d'estar relacionat amb fenòmens naturals extrems (huracans, pluges torrencials, etc.), afecta més els països més febles, en primer lloc, perquè tenen pitjors infraestructures (raó per la qual les destrosses són majors i és més difícil l'organització i distribució de l'ajuda) i, en segon lloc, perquè es troben en zones del globus terrestre com ara les tropicals, més exposades a aquests esdeveniments catastròfics. Com a resposta al canvi climàtic, es va signar un Tractat Internacional a Kyoto (Japó) segons el qual, sobre la base de les emissions produïdes el 1990, els països signants es comprometien a reduir les seves emissions de gasos d'efecte hivernacle. La Unió Europea es va comprometre a reduir les emissions un 8%, una xifra molt allunyada de les estimacions recomanades per l'IPCC (Grup Intergovernamental sobre el Canvi Climàtic), que aconsellava una reducció de les emissions d'un 60% a nivell mundial. Tenint en compte que la Unió Europea genera el 24% dels gasos d'efecte hivernacle, no sembla que la reducció sigui suficient. I aquesta reducció neta encara pot ser menor si tenim en compte la creació de mecanismes de flexibilitat que permeten compensar-la mitjançant la creació d'embornals (boscos, per exemple) o a través del comerç d'emissions. Amb el tractat de Kyoto, la Unió Europea va "adquirir" (es va autoatorgar) el títol d'estendard en la lluita contra el canvi climàtic, principalment pel fet que els EUA, tot i ser el país que emet més gasos d'efecte hivernacle, no ha ratificat el protocol i per tant no



té cap limitació a l'hora de controlar les seves emissions. Davant d'aquesta situació és evident que hi ha una distorsió del comerç mundial, ja que les empreses dels EUA reben "subvencions" pel fet de no haver d'invertir cap despesa en la reducció d'emissions, la qual cosa distorsiona el mercat. Un bloqueig econòmic estaria, doncs, plenament justificat. Per acabar amb el deute del carboni s'ha proposat igualar les emissions mundials per càpita, amb una reducció prèvia d'un 60% de les emissions (Jenkins, 1996; Ortega *et al.*, 2002). Segons els autors i els càlculs efectuats, caldria aconseguir unes emissions de 0,318 tones equivalents de CO<sub>2</sub> per càpita (Jenkins, 1996) o d'1,7 tones anuals de CO<sub>2</sub> per càpita (Ortega *et al.*, 2002), encara que quan es parla d'igualar les emissions per càpita no es tenen en compte les diferents necessitats energètiques a les diferents regions del globus (segons la temperatura, per exemple). En tot cas, es pot afirmar que mentre que no s'obri camí cap a una major equitat en els drets d'emissió cap tractat no podrà pal·liar el deute del carboni.

### 3.2. La biopirateria

L'apropiació de material genètic és un fenomen que fa segles que està arrelat al comerç mundial. La utilització de varietats foranes ha estat un procés àmpliament repetit al llarg de la història. Aquest procés es va incrementar de manera significativa a partir del segle XV amb el sorgiment dels imperis colonials. És aleshores que s'inicia un autèntic tràfic mundial de les diferents varietats vegetals de valor comercial i la lluita per controlar-les va conduir a una sèrie de polítiques de control colonial, recol·lecció de material genètic i ús del sòl. No és estrany que fos a partir del segle XVII quan a tot el món comencen a sorgir jardins botànics, que no eren més que camps d'emmagatzematge i d'experimen-

tació de varietats comercials amb l'objectiu d'aclimatar-les i poder-les conrear a les zones sota el domini de la metròpoli. Les multinacionals de l'època, que varen utilitzar totes aquestes varietats per comercialitzar-les, les cultivaven principalment a la perifèria (no sempre al lloc d'origen) i causaven enormes destruccions territorials. Aquest procés va ser fonamental per a la Revolució Industrial, ja que a més d'augmentar la producció de menjar, ràpidament varen caure sota el domini de les principals metròpolis totes aquelles llavors de primeres matèries utilitzades a la indústria, com el cautxú o la caoba. L'adquisició de llavors per a la prosperitat econòmica era tan important que als inicis de la construcció dels Estats Units d'Amèrica, els seus presidents, ben coneixedors del funcionament global, feien crides als seus ciutadans per a la introducció d'espècies foranes al país. En aquest procés, aquelles regions que més material genètic varen aportar a l'economia mundial varen ser les que menys benefici econòmic n'obtingueren, perquè tot allò que aportaren de coneixement i d'informació tenia valor d'ús però no de canvi (Bifani, 2002).

Aquesta situació s'ha vist agreujada al llarg de les darreres dècades amb l'aparició dels productes transgènics i la possibilitat de patentar la matèria viva. Això ha donat lloc a la biopirateria, fenomen mitjançant el qual s'han patentat llavors produïdes en laboratoris, cosa que ha obligat a pagar a tothom que vulgui utilitzar-les. Per a la producció d'aquestes llavors als laboratoris s'ha partit de llavors seleccionades durant segles pels agricultors, que no poden obtenir cap recompensa per la seva labor. A més, són els descendents d'aquests agricultors els que actualment han de pagar regalies per la utilització d'aquestes llavors. Una situació



similar succeeix al sector farmacèutic, que obté la major part de medicaments d'organismes vius i de coneixements ancestrals, sovint de pobles indígenes, i després cobra regalies per l'ús d'aquestes medicines per acabar amb les malalties. L'OMC, Organització Mundial del Comerç, obliga els seus socis a acceptar les patents, per la qual cosa països com l'Índia, que tenia prohibit patentar medicines, ha hagut de modificar la seva llei. En l'actualitat, hi ha empreses com la farmacèutica Merck que ha signat amb InBio, un institut paraestatal de Costa Rica, per un milió de dòlars, el dret a accedir a la informació genètica d'una àrea protegida d'aquest país. En aquest cas, pel fet d'haver-se produït un pagament pel material genètic al qual se li ha atorgat un valor de canvi, no se l'anomena biopirateria sinó bioprospecció. Tanmateix, el fet d'avaluar en un milió de dòlars el material genètic d'un parc natural, sense entrar en els beneficis que en traurà la Merck, és qüestionable, ja que això sembla que el que fa és justificar la posterior patent dels productes que n'obtinguin. Per altra banda, és difícil acceptar que la informació genètica recollida a la regió tingui només un valor d'un milió de dòlars, quan en realitat es dona via lliure als països del Nord perquè continuïn essent els amos de la informació.

El problema de les patents sobre la matèria viva sorgeix quan únicament es recompensa la fase d'evolució emmarcada als laboratoris i s'oblida que els éssers vius també han evolucionat de manera intrínseca o a causa de seleccions fetes pels humans de manera lenta i col·lectiva. S'ha suggerit que s'hauria de trobar la manera de patentar el saber i les produccions col·lectives amb l'objectiu de preservar-les de la biopirateria, però de moment aquests intents han fracassat per mor de les dificultats que això representa. Com es

pot compensar les generacions que han perdut certes varietats i llavors? És per aquest motiu que és necessari replantejar-se tot el sistema de patents.

Les patents varen sorgir a Venècia en el segle XV amb l'objectiu de premiar els inventors, que obtenien el dret de ser els únics que podien comercialitzar les seves invencions durant un període de temps a canvi de fer públic l'invent. Actualment, les patents sobre varietats d'éssers vius representen un sistema de recompensació injust, perquè no només no són capaces de reconèixer el treball col·lectiu, sinó que a més serveixen perquè les multinacionals que més diners tenen puguin controlar el mercat internacional, ser les úniques que n'obtenen beneficis i cobrin regalies a la resta de la humanitat, tot oblidant que és tota la humanitat la que ha permès amb el treball de moltes generacions que existeixi la biotecnologia.

Però més enllà de la situació injusta que es crea, la propietat intel·lectual planteja una altra sèrie de problemes. Les maneres de protegir la informació són sempre individuals, no recullen les aportacions col·lectives i amb això s'obvia que la informació no sorgeix mai del no-res, sinó que prové de l'experiència prèviament acumulada (generalment col·lectiva). Sorgeix la propietat sobre quelcom construït amb informació col·lectiva i lliure. Així mateix, l'acumulació d'informació té efectes de retroalimentació positiva i fa que en aquests llocs on s'acumula més informació, se'n generi encara més. Això representa, per una banda, la no-socialització de la informació, que és retinguda en poques mans i, per l'altra, la conservació de l'*statu quo* per part del poder, el qual, quan es produeix en detriment de la llibertat de la informació, esdevé tirania.



El Conveni de la Biodiversitat, signat a Rio de Janeiro el 1992 per 169 països, establí l'objectiu de la "conservació de la diversitat biològica, la utilització sostenible dels seus components i la participació justa i equitativa en els beneficis que es deriven de la utilització dels recursos genètics". Aquest conveni reconeix el principi del dret sobirà dels estats sobre els seus recursos genètics. D'aquesta manera es pretenia impedir la biopirateria. Els problemes sorgeixen quan no es defineix una regulació sobre com administrar aquests recursos genètics i es deixa a les mans dels estats (en contraposició a les lleis sobre el lliure comerç que no depenen dels estats sinó que són internacionals i regulades per organismes com l'FMI i l'OMC). Això, juntament amb la debilitat dels estats del Sud per negociar i la seva manca de legislació específica sobre el tema, fa que la majoria acabi recorrent a contractes de bioprospecció o a transferència de material (Bifani, 2002). Un altre problema ve perquè no es varen incloure al Conveni de Biodiversitat els bancs de llavors dels països del Nord, que és on s'emmagatzema gran part de la biodiversitat mundial procedent del Sud. Per altra banda, el Conveni reconeix la necessitat de la transferència tecnològica perquè els països puguin utilitzar els seus recursos genètics, però la manca de regulació ha fet que aquesta transferència no s'hagi produït. Des de certs àmbits del Nord es reclama que el medi ambient i els recursos fitogenètics són patrimoni comú de la humanitat, com recull l'International Undertaking of Plant Genetic Resources, aprovat el 2001 per la FAO, on també s'afirma que aquests recursos han de ser de lliure accés i s'especifica que això no vol dir que estiguin exempts de preu, malgrat les protestes dels *lobbies* del Nord, com Pioneer o ASTA (America Seed Trade Association), que consideren que el material genètic només té valor quan

ha estat modificat. De nou aquesta pretensió d'utilitzar la informació pública per modificar-la i apropiars'en. La qüestió rau en si els recursos genètics han de ser patrimoni de la Humanitat o sobirans de cada nació. La segona opció implica de nou l'apropiació del material genètic i, de moment, no ha servit per evitar el flux d'informació cap als països del Nord. Aquesta opció de socialització de la informació serà sempre injusta, mentre sigui únicament aquesta informació la que sigui lliure i la resta, com la tecnologia, tingui amo. L'única opció, per tant, per posar fi a la biopirateria seria l'eliminació de les patents.

### 3.3. Els passius ambientals

Un dels altres punts importants que han causat deute ecològic és la generació de passius ambientals. Els països perifèrics, a causa dels patrons de consum generats als països del centre, han patit danys ambientals als seus territoris. Els exemples són in comptables i, un cop més, vénen de tan antic com la història dels imperis. Entre altres exemples podem trobar la desforestació que va provocar l'Imperi Romà a les zones balcàniques per escometre la construcció de la seva flota (Rico i Méndez, 2002) o els segles d'explotació dels recursos provocada a l'Amèrica Llatina des del 1492 (Galeano, 1971). Per posar un exemple recent, s'està procedint a la destrucció dels manglars per al consum de gambes als països del Nord (Martínez Alier, 2002), la qual cosa ha provocat que la catàstrofe ocasionada pel tsunami al sud-est asiàtic hagi estat major (Shiva, 2005), ja que els manglars actuen com a barreres naturals.

Basant-se en la teoria de David Ricardo dels avantatges comparatius, la teoria ortodoxa econòmica explicava que si cada país o regió s'especialitzava en un o en pocs productes, tots en sortien guanyant amb el



comerç. Es tracta d'una teoria a la pràctica mancada totalment de realisme. A més d'obviar les externalitats (impactes ambientals) produïdes pel transport (que incrementa el deute del carboni), la teoria suposa la falta d'equitat en el tracte entre les diferents zones. Així, quan els països perifèrics es troben en una situació de deutors de deute extern (amb una necessitat urgent de diners per pagar-la), amb població pobre, sense tecnologia, la seva única possibilitat per competir és rebaixar les seves preten-

Aquesta és una de les dinàmiques del poder establertes entre els centres i les perifèries (entre els països rics i els pobres) que explica la teoria següent: el poder d'explotació d'un espai (P) sobre un altre depèn de la seva informació organitzada i del seu consum d'energia ( $P = E \times I$ ). Entre dos espais que interactuen, on el poder d'explotació d'un espai (P1) és major que el poder d'explotació de l'altre (P2), el flux net de materials, energia i informació anirà en la direcció de mantenir o augmentar la complexitat de P1 i de simplificar o reduir



sions ambientals i socials. Per tant, la teoria dels avantatges comparatius es tradueix en allò que Raumin anomena economia *del saqueig*. També s'ha anomenat *dumping Sud-Nord*, ja que és el procés pel qual els països perifèrics venen els seus productes a un preu més baix que el del mercat, atès que no han d'incorporar els costos ambientals i socials.

la complexitat de P2 (Rueda, 1997). Aquesta teoria explica el concepte centre-perifèria, segons el qual certes zones en dominen d'altres, d'acord amb el seu poder d'explotació, amb la qual cosa es crea un sistema jeràrquic. Les zones més perifèriques són les més desestabilitzades. Segons aquesta teoria, aquest procés es retroalimenta positivament, ja que com més poder es té, més energia i informació



s'atreu i més poder es concentra. Tanmateix, aquest procés no pot créixer eternament, ja que en aquest món tant l'energia per unitat de temps com la matèria són limitades, de manera que també ho és el poder. Així mateix, en una zona de poder existeixen moltes tensions creades pels mateixos centres de poder i per l'enorme desestabilització de la perifèria, la qual cosa condueix a crisis eventuais.

Però si alguna cosa ensenya aquesta teoria és que mentre el Nord continuï concentrant la informació i patentant-la, seguirà exercint el poder sobre els països del Sud. Un cop més, mentre la informació no flueixi lliurement i mentre existeixin patents, seguirà reproduint-se l'esquema d'intercanvi desigual. L'acumulació d'informació i la seva manipulació poden generar a la vegada mecanismes alternatius de poder, perquè qui té la informació té el monopoli de les normes. Així, des del Nord s'ha imposat l'economia financera, economia fictícia on els beneficis i les rendes no sorgeixen de quelcom material o energètic. No representa força de treball, tan sols moviments especulatius de diners. Els diners, només pel fet de fer-los circular, poden generar més diners. A més, aquest mecanisme únicament pot beneficiar aquells que disposen de capital, per la qual cosa és una altra eina mitjançant la qual els països del centre dominen la perifèria.

Això explica que el deute extern dels països de la perifèria, que deuen enormes sumes de diners als organismes internacionals en matèria d'interessos, no hagi estat encara condonat, malgrat les peticions mundials en aquest sentit. El deute extern suposa un mecanisme pel qual els països del Sud es troben en una situació de desavantatge a l'hora de negociar, fet que, com s'ha vist,

fa més difícil trencar amb les condicions que van incrementant el deute ecològic. En paraules de l'economista Herman Daly, el deute extern és essencialment una manera d'apoderar-se del futur dels països pobres.



#### 3.4. El transport de residus: residus tòxics

*“Crec que la lògica econòmica d'abocar residus tòxics a les àrees més pobres és impecable, i cal reconèixer-ho”*

*Mr. Lawrence Summers, com a vicepresident per al Desenvolupament del BM, en un dels documents interns.*

*President de la Universitat de Harvard i Secretari del Tresor dels EUA (1999-2000)*

Existeixen diversos tipus de residus d'acord amb, principalment, l'activitat social o econòmica amb la qual estan relacionats. El residu industrial és molt diferent al residu agrícola o al domèstic, com també són totalment diferents els residus gasosos o líquids dels residus sòlids, o els residus radioactius i els que no ho són i, per tant, el seu tractament.



En termes generals, trobem els **tipus de residus tòxics** següents:

- Residus sòlids urbans (RSU). Són els que componen la brossa domèstica.
- Residus industrials (RI). Distingim entre:
  - Inerts: enderrocs i materials similars, en general, no perillosos per al medi ambient, tot i que alguns residus provinents de la mineria poden contenir elements tòxics.
  - Similars als RSU: restes de menjadors, oficines, etc.
  - Residus perillosos: els que per la composició química o altres característiques necessiten un tractament especial.
- Residus agraris (RA). Són els que provenen de l'agricultura, la ramaderia, la pesca, les explotacions forestals o la indústria alimentària.
- Residus mèdics i de laboratoris. Restes del treball clínic o d'investigació.
- Residus radioactius. Són els que emeten radioactivitat.

Considerem residu tòxic “[...] tot residu, deixalla, fang, líquid o qualsevol altre material de rebuig que, per la seva quantitat, concentració o característiques físiques, químiques o infeccioses, pot causar o contribuir significativament a un augment de les malalties serioses i irreversibles o amb incapacitat temporal; o que suposa un risc immediat o potencial per a la salut de les persones i el medi ambient quan es tracta, s'emmagatzema, es transporta o es disposa d'una manera impròpia i inconvenient [...]”<sup>1</sup>

Els països industrialitzats generen una quantitat enorme de residus tòxics impossibles o massa cars de reciclar. Per això s'adopta de manera generalitzada la solució de l'exportació cap a països amb menys recursos econòmics, que disposen d'una legislació més “suau” o “flexible”. A causa d'aquesta situació, el 22 de març de 1989 es va adoptar a Basilea un conveni amb la finalitat de controlar el trasllat i la disposició final de tot tipus de residus tòxics o perillosos.

---

<sup>1</sup>“Apocalipsis Geo-Ambiental. El Imperialismo ecológico”. Joel Filartiga i Luis Agüero Wagner.

#### *La Convenció de Basilea*

La “Convenció de Basilea pel control dels moviments transnacionals de residus tòxics perillosos i la seva eliminació” fou adoptada el 1989 i entrà en vigor el 1992. Fins avui, 149 països l'han ratificada. Aquest conveni va ser criticat inicialment per grups ambientalistes, que consideraven que aquest acord era incapaç d'assegurar la prohibició efectiva de l'exportació massiva de residus als països no industrialitzats i/o empobrits amb legislacions molt més febles. El 1995 s'aconsegüí l'aprovació d'una esmena que prohibeix qualsevol tipus d'exportació de materials contaminants a aquests països, però que necessita la signatura de, com a mínim, 62 països que hagin signat prèviament el conveni. El fet que els EUA, el principal productor de residus tòxics del món, no hagin signat el conveni, en limita molt l'abast.

El 6 de maig de 2003, com a part d'un nou pla estratègic a 10 anys del Conveni de Basilea, es varen aprovar 15 projectes dissenyats per prevenir l'embarcament il·legal de residus perillosos i millorar-ne les condicions d'eliminació.





### **Situació**

Malgrat els acords subscrits i especialment pel fet que **NO** s'hagi signat la clàusula que impedeix de manera categòrica l'exportació de residus a països no industrialitzats, actualment segueixen existint pràctiques com ara el desmantellament de vaixells, el reciclatge d'aparells elèctrics i electrònics, la incineració de plàstics, la creació de piscines d'àcid i l'abocament incontrolat en àrees rurals de països amb una legislació més feble.

Els països industrialitzats produeixen prop del 80% dels 400 milions de tones de residus tòxics generats anualment al món i n'exporten un 10%, principalment a països subdesenvolupats amb grans necessitats econòmiques. En són alguns exemples:

1. La història del vaixell amb bandera de Panamà *Khian Sea*, és un dels molts exemples dels problemes que trobem a les nostres societats per eliminar els resi-

du. El *Khian Sea* va ser arrendat el 1986 per la ciutat de Filadèlfia per transportar centenars de tones de cendres de la incineradora a Panamà, on s'havien d'usar en la construcció de la carretera d'accés a una zona turística. Les cendres contenen substàncies químiques tòxiques que podrien haver fet malbé uns fràgils aiguamolls pels quals havia de passar la carretera i Panamà les va rebutjar. El *Khian Sea* es va passar els dos anys següents anant d'una banda a l'altra per intentar deixar la seva càrrega en països dels cinc continents. El vaixell va tornar a aparèixer el 1988, amb les bodegues buides i sense donar cap explicació sobre què havia fet amb la càrrega. Es desconeix si les cendres varen ser descarregades il·legalment en algun país o si varen acabar al fons de la mar.

2. Al *Nepal*, el 1998, es va descobrir un magatzem amb 70 tones de pesticides





caducats, importats com AOD (Ajuda Oficial al Desenvolupament).

3. A *Alang*, l'Índia, es desmunten els vaixells dels països industrialitzats des de fa 20 anys. Els nivells de contaminació d'aquesta àrea equivalen a una zona industrial densa amb 200 anys de funcionament. Aquesta situació es repeteix a Bangla Desh, al Pakistan, a la Xina o a Turquia.
4. Aparells elèctrics i electrònics sense legislació aplicable a nivell mundial. El 80% del rebuig d'aparells elèctrics dels EUA s'envien a la Xina, a l'Índia i al Pakistan.
5. Els països riberencs de la Mediterrània tenen una població de 132 milions d'habitants a la zona costera, als quals cal sumar uns 100 milions de turistes els mesos d'estiu. La deficient estructura de depuració té com a resultat que entre un 70% i un 85% de mitjana de les aigües urbanes s'aboquin sense depurar a la mar.

#### **4. AVALUACIÓ ECONÒMICA DEL DEUTE ECOLÒGIC I LES SEVES IMPLICACIONS**

Fins a l'actualitat no hi ha hagut consens a l'hora de calcular en termes monetaris a quant ascendeix el deute ecològic. En primer lloc, per la impossibilitat de mesurar valors incommensurables, com el preu d'una vida humana o d'una maternitat. Així i tot, hi ha hagut autors que s'han atrevit a proposar mètodes i han calculat el deute o parts del deute (Ortega, 2002; Peredis, 2004; Jenkins, 1996). En tots els casos, els autors deixen ben clar que es tracta de mètodes *ad hoc*, que no pretenen posar preu a la natura i que el càlcul és merament a títol orientatiu. L'únic avantatge que se'n pot obtenir, de posar xifres numèriques al càlcul del deute, és alertar la població

i intentar suscitar la reflexió d'aquells que només saben valorar en termes de divises. L'objectiu del reconeixement del deute no ha de ser aconseguir que els països del Nord retornin elevades quantitats de diners als països del Sud, ja que es cauria en la major de les trivialitzacions. L'objectiu ha de ser posar de manifest que el sistema econòmic mundial està en desacord amb el sistema ecològic. Associacions com SPEDCA han fet 5 propostes per al pagament del deute ecològic: *la devolució del material natural i cultural que ha estat saquejat (el material genètic inclòs); la restauració de les àrees devastades per la mineria i els monocultius; la reducció de les emissions de carboni i de la competència destructiva; l'eliminació de les armes convencionals, nuclears, químiques i biològiques i, finalment, el reconeixement dels drets per a tots els migrants que han estat desplaçats per culpa del model neoliberal, que ha generat el deute extern i el deute ecològic.*

Aquest és un exemple de com les peticions de devolució del deute ecològic no van encaminades a cap moviment de capitals, sinó cap a una reparació, una reflexió i un canvi. A més, el reconeixement del deute ecològic implica també el reconeixement del fet que el sistema econòmic mundial està basat en relacions comercials injustes i que el "lliure comerç", tan lloat, està falsejat per les enormes diferències existents entre els països rics i els països pobres, ja que aquests darrers no es troben en condicions de defensar els seus recursos ni d'imposar justícia. Més encara, el reconeixement del deute ecològic significa desemmascarar les veus que des del Nord suggereixen que el lliure comerç posarà fi a la pobresa. I, potser, el principal efecte d'aquest reconeixement del deute ecològic consistirà en el replantejament del





deute extern, que origina tantes dificultats als països del Sud. Això no vol dir que el reconeixement del deute tregui automàticament de la pobresa els països pobres, però pot ser un primer pas cap a l'anàlisi del problema i, especialment, cap a la conscienciació de la gent i cap a l'enderrocament de l'acceptació generalitzada del capitalisme, basat en la subestimació de l'energia o en premisses com ara que els recursos no es poden exhaurir. Aquesta acceptació és una mostra que l'acaparament de la informació i la seva tergiversació són un mecanisme del poder, fenomen que vivim dia a dia, des de les guerres injustificades fins a la por generada al si de la societat per tal d'augmentar el control sobre la població. El reconeixement del deute ecològic ha de tenir per objectiu trencar aquestes barreres informa-

tives. Després es pot tractar d'un nou pas, mai del darrer, cap a la recerca d'un nou paradigma mundial, fins que sorgeixin noves contradiccions (tal com diu el materialisme dialèctic), ja que l'acceptació del deute ecològic com un efecte principal del sistema, i no com una externalitat, ha de portar a replantejar-se les externalitats i a permetre la recerca d'un sistema econòmic que tingui en compte que el món és un sistema complex, en el qual la natura és dinàmica (i que per tant té poc sentit l'acumulació) i limitada, que reconsideri l'ús de l'energia i, especialment, que replantegi les relacions de l'home amb el seu medi i sàpiga tenir en compte les coses no mesurables.

La darrera pregunta que queda per respondre és: si ens imaginem que les pre-



misses anteriors es compleixen, aleshores, sabria l'*Homo sapiens* reconduir la crisi actual cap a la reducció dels conflictes? O l'egoisme, la injustícia i l'abús de poder seguirien latents? És obvi que hi continuaria havent situacions difícils, però s'evitaria una de les formes actuals de domini. En qualsevol cas, s'aconseguiria un avenç dialèctic i, sobretot, un avenç en l'economia mundial, atès que el fet de tenir en compte l'existència de factors no mesurables ha de canviar, per força, els mecanismes d'acció. No es vol donar a entendre que el reconeixement del deute ecològic pugui invertir l'ordre establert, però seria un pas endavant en la comprensió de la crisi global, ja que el deute ecològic és un element de l'anàlisi, atès que enllaça factors que no estan aïllats, des del canvi climàtic a la pobresa. Intentar aportar llum al problema del deute ecològic no és més que un intent de qüestionar el paradigma actual.

El desenvolupament que han assolit els països del Nord està directament relacionat amb l'intercanvi material i energètic desigual amb els països del Sud. Això ha estat possible pel flux de recursos, energia i informació cap als països del Nord, que han exportat entropia cap a l'exterior. Aquest intercanvi desigual és a l'origen del concepte de deute ecològic, que els països del Nord han contret vers el Sud.

El càlcul del deute ecològic no ha de servir per cercar pagaments monetaris compensatoris sinó com a denúncia de l'actual model econòmic que no és capaç d'entendre el sistema natural, i perquè d'una manera seriosa s'aboleixi el deute extern dels països que han aportat més del que han rebut a aquest intercanvi desigual.



## 5. PER LA RESTITUCIÓ DEL DEUTE ECOLÒGIC

El deute ecològic deriva de la responsabilitat que tenim els països industrialitzats per la destrucció, ocupació i apropiació dels recursos ambientals dels països del Sud.

El deute ecològic s'origina amb les primeres colonitzacions efectuades pels països europeus sobre altres territoris i s'estén fins al present. El domini colonial i postcolonial del Nord s'ha caracteritzat pel saqueig i usdefruit dels béns naturals de les cultures del Sud: el petroli, els boscos, els minerals, les llavors, els coneixements medicinals, les tècniques agràries i els recursos marítims, entre d'altres. Durant les darreres dècades, s'ha produït un increment alarmant del deute ecològic a causa de:

- Les conseqüències del deute extern que van acumulant els països del Tercer Món des dels anys setanta del segle XX, que continua tenint un pes determinant en la política econòmica d'aquests països. L'endeutament els obliga a malvendre els seus recursos i a incrementar continuament les exportacions a canvi de menys ingressos. La pobresa porta a





vendre barat el propi medi ambient i la pròpia salut. Però, mentre que els interessos del deute segueixen creixent, la Natura no pot créixer al ritme de l'interès anual que els països del Nord apliquen al deute. Els recursos esgotables, com ara el petroli, no es reproduïen sinó que s'exhaureixen i generen greus impactes sobre el planeta: l'efecte d'hivernacle –canvi climàtic–, les emissions contaminants, la contaminació del medi en l'extracció, transport i reprocessament –refinament–, i en les transformacions per a diferents usos (per exemple, els plàstics i els residus generats després d'utilitzar-los). D'altra banda, els recursos renovables s'extreuen a un ritme imposat pels mercats financers molt superior al del cycle biològic de reproducció.

- L'augment quantitatiu del comerç mundial de matèries: petroli, gas, minerals, fusta, pasta de paper... Així, a Llatinoamèrica, les exportacions de materials varen créixer un 245% entre el 1980 i el

1995. Aquest augment comporta una extracció ràpida dels recursos, mancada de qualsevol tipus de mesura preventiva pel que fa a l'impacte local, que provoca i que causa una greu i irreversible, a curt termini, contaminació del sòl, del subsòl, de les aigües superficials i freàtiques, la pèrdua de biodiversitat, la disminució de la terra fèrtil, etc., motius pels quals poblacions senceres han d'emigrar cap a altres indrets.

- L'ocupació desproporcionada de l'espai ambiental per part del Nord. Els països rics fem un ús gratuït dels oceans, els boscos i l'atmosfera per tal de dipositar-hi les desproporcionades emissions de diòxid de carboni que fan augmentar l'efecte d'hivernacle i perjudiquen sobretot els països pobres del Sud, que són els que patiran amb més intensitat la pujada del nivell de la mar, l'increment de les sequeres, la desertificació dels seus territoris i l'augment de la violència de ciclons, huracans i tornados.



- La generació de residus difícils de degradar, que redueixen tant al Nord com al Sud l'espai ambiental i l'inutilitzen totalment en molts de casos per a les generacions futures. D'altra banda, la generació d'armes químiques i nuclears afegeixen al poder destructor de la guerra la capacitat de deixar una empremta sobre el medi ambient.
- Les patents sobre la vida, que han convertit el patrimoni genètic mundial en una mercaderia més. La importància econòmica dels productes i processos biològics ha propiciat que cinc empreses transnacionals agroalimentàries i farma-

cèutiques controlin més del 95% de les patents biològiques, malgrat que les regions del Tercer Món alberguin el 90% dels recursos genètics mundials, extrets contínuament per aquestes empreses (biopirateria). Entre aquestes patents es troben les relatives a Organismes Modificats Genèticament, la producció dels quals implica diferents riscos i perills per a la salut i el medi ambient, la reducció de la biodiversitat silvestre, la imprevisibilitat del seu comportament en ecosistemes complexos, riscos de potencial tòxic o al·lèrgic, etc.

***Per aquestes raons, és una obligació dels països del Nord restituir el deute ecològic i això significa:***

- Obligar el Banc Mundial i altres organismes internacionals com el Fons Monetari Internacional i l'Organització Mundial del Comerç, juntament amb els estats hegemònics i les empreses transnacionals a assumir la responsabilitat pels danys ocasionats sobre els ecosistemes intervinguts i sobre la situació econòmica i social de les poblacions locals afectades per l'impacte de les seves polítiques energètiques, agroalimentàries i d'explotació dels recursos naturals, base de l'actual degradació del planeta, i a restituir econòmicament aquest deute. Evidenciar la il·legimitat del deute extern, un mecanisme de dominació econòmica sobre els països del Sud, davant el deute ecològic i el deute social que els països del Nord hi han contret.
- Frenar el model de desenvolupament dels països del Nord, causa de la destrucció social, ambiental, local i global del Sud, que enriqueix petits grups econòmics molt poderosos i alimenta un model de desenvolupament consumista i malbaratador que posa en perill la supervivència del planeta.
- Aturar el flux desigual d'energies, béns naturals i recursos financers des del Sud cap al Nord, i la privatització dels sectors estratègics: energia, comunicacions, aigua, terra, aire..., per tal d'evitar l'augment de la demanda generat per la competitivitat. Prohibir les patents sobre els éssers vius i el material biològic.
- Reduir de manera dràstica les emissions de CO<sub>2</sub> generades als països industrialitzats i impulsar una nova cultura de l'energia basada en l'estalvi energètic. També cal una nova cultura de l'aigua, que basi l'equilibri del territori en criteris ambientals i no especulatiu.
- Denunciar els projectes de cooperació internacional que amb diners públics o privats busquen únicament el benefici immediat.



## QUADERNS PUBLICATS

1. Timor: genocidi i esperança (F. S'Olivar d'Estellenc)
2. Deute extern: la pobresa que ens enriqueix (Paz con dignidad)
3. El món maputxe (Carolina Manque)
4. 2000, Any de la Cultura de Pau i No-violència (Arcadi Oliveres)
5. Anar de compres i canviar el món: comerç just, consum responsable (S'Altra Senalla)
6. Experiències de cooperació (Nou Sud, Veïns, STEI)
7. L'antiracisme en l'àmbit internacional: propòsits i realitats (Joan Comas)
8. Burundi: mirant amb esperança el futur (Veïns sense Fronteres)
9. Fòrum Social Mundial: un altre món és possible (Francisco Vera)
10. Balcans, l'oblit còmplice (Bòsnia Viva)
11. Situació a Colòmbia: una altra realitat (CEPAC)
12. Veneçuela: de la tragèdia de Vargas a la inclusió social. Una experiència veneçolana de gestió associativa (EFIP)
13. Contra la pena de mort (Amnistia Internacional)
14. Salut reproductiva i cooperació per al desenvolupament (Mallorca Solidària)
15. La lluita contra la sida a Àfrica (Metges del Món)
16. El microcrèdit: a quines necessitats respon? (F. Vicenç Ferrer)
17. La perspectiva de gènere a Àfrica (Centre africà per les dones)
18. El conflicte del Sàhara Occidental (Associació Poble Saharauí)
19. Construir la pau: els conflictes oblidats i el nou conflicte global (OIKOS)
20. Els camps de l'oblit (Associació Catalana per la pau)
21. La mutilació genital femenina (Direcció General de l'Oficina de Defensa dels Drets del Menor)
22. Accés a medicaments essencials: un dret per a totes les poblacions del món (Metges sense Fronteres)
23. Aproximació a la problemàtica dels infants, dels joves i de les "maras" en situació de risc a Nicaragua i al Salvador (Fundació Diagrama)
24. Globalització i migració: les dones musulmanes immigrants a Europa (Nadia Nair)
25. La situació de les maquiles a Centreamèrica (Fundació Pau i Solidaritat)
26. Perú: quan l'educació encara és esperança (Ensenyants Solidaris)
27. Indígenes (Survival Internacional)
28. Hondures: de la Serra de Tramuntana a la Serrallada del Merendón (Cruz Roja)
29. Objectius del mil·lenni. Balanç 2005 (Coordinadora d'ONGD de les Illes Balears)
30. Educació pel desenvolupament, una estratègia de cooperació imprescindible (Coordinadora de ONGD para el Desarrollo - España)
31. La discapacitat dins el projecte integral de la Fundació Vicente Ferrer (Anantapur)
32. El turisme com a eina de desenvolupament (Joan Miralles Plantalamor i Antònia Rosselló Campins)
33. La convocatòria de Cooperants. Testimonis i experiències (Direcció General de Cooperació)
34. La dona invisible: la dona senegalesa com a motor de desenvolupament (Assemblea de Cooperació per la Pau)
35. Explotació sexual infantil (Unicef)
36. Drets Humans i Salut (Metges del Món)
37. El Moviment dels Camperols Sense Terra (Helinair Souza e Silva)
38. El Mur que empresona Palestina (Taula per Palestina, Oikos)
39. Crisi alimentària (Veterinaris sense Fronteres)
40. Africània, la dimensió africana d'Iberoamèrica
41. Compra pública ètica
42. L'Anticooperació
43. Canvis en la perspectiva de la sida a l'Àfrica. Un nou enfocament des de Metges del Món
44. Pla Regió Marroc 2009-2011





# Quaderns de Pau i Solidaritat

Amb el suport de:



**Govern  
de les Illes Balears**

Conselleria d'Afers Socials,  
Promoció i Immigració  
Direcció General de Cooperació



<http://aferssocials.illesbalears.cat>